

آثار تربیتی فردی و اجتماعی قرض الحسنه در قرآن و حدیث

رقیه ابراهیم‌پور^۱

چکیده

قرض الحسنه در اسلام جایگاه والایی دارد. در زندگی فردی و اجتماعی اثرات موثری از قبیل اقتصادی، فرهنگی، فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی دارد. در قرآن و احادیث از قرض الحسنه و اثرات تربیتی آن بسیار یاد شده است. زمانی که افراد برای رفع نیازهای مالی یکدیگر تلاش می‌کنند، از تکبر و خودبینی دور شده و کرامت انسانی نیز حفظ خواهد شد به همین دلیل مقاله‌ی حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی با ابزار کتابخانه‌ای - اسنادی تدوین شده است به بررسی آثار تربیتی قرض الحسنه که در زندگی افراد دارد، پرداخته است. یافته‌ها حاکی از آن است که اثرات فردی قرض الحسنه شامل تزکیه نفس، سخاوت و اصلاح سبک زندگی است. اثرات اجتماعی قرض الحسنه که شامل صله رحم، ربا و مبارزه با آن و حفظ کرامت انسانی نیازمندان است. در نتیجه قرض الحسنه سبب محبت میان افراد در جامعه خواهد شد، عدالت اقتصادی را برقرار خواهد کرد، فقر را ریشه کن می‌کند.

واژگان کلیدی: تربیت، قرض الحسنه، فردی و اجتماعی، قرآن و حدیث.

^۱ طلبه‌ی سطح دو مدرسه‌ی علمیه الزهرا سلام الله علیها، بابل.

قرض الحسنه در واقع تفکیک کردن مقداری از مال خود به دیگران است. در سبک و شیوه‌ی زندگی اسلامی مهم‌ترین بخش تعاون قرض الحسنه است که فاصله‌ی طبقاتی را از بین خواهد برد و عدالت اقتصادی را به پا می‌کند. بی تردید قرض الحسنه با در نظر گرفتن انفاق، خمس، زکات و ... اثرات تربیتی در فرد و جامعه خواهد داشت. قرض الحسنه سبب خواهد شد که انسان از خودخواهی رها شده شود و به سمت دگرخواهی تمایل پیدا کند. سخاوت، بخشش در نهاد آدمی رشد کند و زمینه‌های شکوفایی استعدادها و تکاملات معنوی و روحی در او فراهم شود. زمانی که افراد به دیگران کمک کنند روح بندگی در آنان تقویت خواهد شد، اما در جامعه‌ی کنونی این سنت حسنه کمرنگ شده است و مردم کمتر به رفع مشکلات مالی یکدیگر می‌پردازند، این سنت نیکو جای خود را به وام‌های بانکی با سودهای بالا داده است که بیشتر افراد را به سمت فقر می‌کشاند. به همین دلیل مقاله‌ی حاضر درصدد است تا اثرات تربیتی فردی و اجتماعی قرض الحسنه را مورد واکاوی قرار دهد تا این سنت حسنه در جامعه رواج پیدا کند.

با وجود اهمیت فراوان قرض الحسنه در متون دینی و تاکید آیات قرآن و احادیث بر این سنت حسنه، پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر ابعاد فقهی، اقتصادی و اجرایی قرض الحسنه متمرکز بوده‌اند. این در حالی است که ابعاد عمیق تربیتی فردی و اجتماعی آن، به ویژه با رویکرد مستقیم به آیات قرآن و احادیث معتبر، کمتر مورد واکاوی جامع و نظام‌مند قرار گرفته است. پژوهش‌های موجود غالباً به صورت پراکنده به برخی از این آثار اشاره کرده‌اند، اما تبیین منسجم و همه‌جانبه‌ی تاثیرات تربیتی قرض الحسنه بر تزکیه نفس، سخاوت، اصلاح سبک زندگی فردی، تقویت صله رحم، مبارزه با ربا و حفظ کرامت انسانی نیازمندان، از طریق واکاوی مستقیم منابع اصیل اسلامی، نیاز به پژوهشی مستقل و عمیق‌تر دارد.

در جامعه امروز، با گسترش روزافزون سیستم‌های مالی مبتنی بر ربا و کمرنگ شدن ارزش‌های تعاون و همیاری در میان مردم، شاهد افزایش فاصله طبقاتی، فقر و کاهش روحیه نوع‌دوستی هستیم. این مسائل، ضرورت احیای سنت‌های نیکو و فراموش‌شده‌ای چون قرض الحسنه را بیش از پیش نمایان می‌سازد. شناخت و تبیین آثار تربیتی قرض الحسنه، نه تنها می‌تواند راهکاری موثر

برای حل مشکلات اقتصادی و اجتماعی فعلی باشد، بلکه به تقویت بنیادهای اخلاقی و معنوی جامعه نیز یاری می‌رساند. اسلام، قرض الحسنه را زیربنای یک جامعه سالم، عادلانه و برخوردار از روحیه تعاون می‌داند و با تشویق بی‌شائبه به آن، در پی تحقق عدالت اقتصادی و سعادت دنیوی و اخروی افراد است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با بررسی دقیق و استخراج آثار تربیتی قرض الحسنه از قرآن و حدیث، در پی آن است که خلأ موجود در ادبیات پژوهشی را پر کرده و با شناسایی پیامدهای مثبت و راهکارهای احیای این سنت حسنه، به ترویج و نهادینه‌سازی آن در زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان کمک کند. این امر در نهایت منجر به افزایش همدلی و همبستگی اجتماعی، ریشه‌کن کردن فقر، و بهبود کیفیت زندگی معنوی و مادی در جامعه اسلامی خواهد شد

در بررسی ادبیات موضوع، مقالات متعددی پیرامون قرض الحسنه یافت شد که از جمله آنها می‌توان به، از جمله مقاله‌ی «قرض الحسنه در اقتصاد اسلامی» نوشته‌ی علی اصغر هادوی نیا و بهنام عرب بافرانی به سه مسیر اصلی برای اقتصاد اسلامی اشاره کرده است که ساختار انگیزشی، آشنایی با آداب قرض الحسنه و رابطه قرض با عقود اشاره کرده است. در مقاله‌ی «اثر سرمایه دینی بر رفتار پرداخت قرض الحسنه» نوشته مرتضی عزتی و همکاران، با بررسی ۵۰۴ نفر از سرپرستان خانوار در جامعه این مقاله را به رشته‌ی تحریر در آوردند، یافته‌ها نشان دهنده آن است که سرمایه دینی، دارایی، درآمد، داشتن پس انداز و سود دریافتی از سرمایه گذاری‌های مالی فرد اثر مثبت بر اندازه پرداخت قرض الحسنه آنها دارد و سن، اثر منفی بر این پرداخت دارد. همچنین در مقاله‌ی «بازشناسی تفسیری مفهوم قرآنی «قرض حسن»»، نوشته عبدالهادی فقهی زاده به مفهوم قرض الحسنه امروزی پرداخته است که غالباً در معنای اعطای وام به دیگری در قبال برگرداندن آن بدون مطالبه سود است.

تمایز پژوهش حاضر با مطالعات پیشین در این است که به واکاوی جامع آثار تربیتی فردی و اجتماعی قرض الحسنه با رویکرد قرآنی و حدیثی می‌پردازد و در پی پاسخگویی به سوالات زیر است:

- آثار تربیتی فردی قرض الحسنه در قرآن و حدیث چیست؟
- آثار تربیتی اجتماعی قرض الحسنه در قرآن و حدیث چیست؟

۱- مفهوم شناسی

برای مفهوم لغوی قرض الحسنه نیاز است که این کلمه تفکیک شده و به دو کلمه «قرض» و «حسن» معنایی شود.

۱-۱ مفهوم قرض

قرض از باب «قرض و یقرض» است که مصدر آن «قرض» است. در غالب کتاب‌های لغت قرض به معنای قطع کردن و یا بریدن آمده است:

- راغب اصفهانی قرض را نوعی بریدن و قطع کردن دانسته است و نیز عبور کردن و گذشتن هم قرض - نامیده است همانطور که آن عمل را - قطع نیز می گویند. [مثل - قطع المكان و قرض المكان - هر دو یعنی گذشتن از آن جای].^۱
- طبرسی نیز قرض را به معنای قطع کردن گفته است.^۲

قرض در اصطلاح فقهی نیز به معنای آن است که فردی مالی را به دیگری بدهد تا از آن مال استفاده مالکانه کند و عوض یا مثل یا قیمت آن را بپردازد.^۳ در تحریر الوسیله نیز قرض اینگونه آمده است: «عبارت است از اینکه مالی را به ضمان ملک دیگر نمایند، به اینکه به عهده او باشد که خود آن مال یا مثل یا قیمت آن را بپردازد. به تملیک کننده مقرض و به قبول کننده ملک مقرض و یا مستقرض گفته می شود».^۴

۱-۲ مفهوم الحسن

^۱ راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ج ۳، ص ۱۷۲.

^۲ طبرسی، مجمع البیان، ج ۶، ص ۲۵۵.

^۳ جزیری، الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص ۲۳۸.

^۴ خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۵۶۷.

قید «حسن» ظاهراً مفید آن است که انفاق از مال پاک و با نیت پاک و با قصد قربت باشد و بعداً پشیمان نگردد و با منت و اذیت بعدی توأم نباشد.^۱

الحسن، عبارت است از هر اثر بهجت آفرین و شادی بخش که مورد آرزو باشد و بر سه گونه است:

اول: آنگونه زیبائی و حسنی که مورد پسند عقل و خرد است. دوم: زیبائی و حسنی که از جهت هوی و هوس نیکوست. سوم: زیبائی و حسنی محسوس که طبیعتاً زیبا و خوب است. «زیبائی عقلانی»- زیبائی هوس؛ زیبائی طبیعی، و حسّی و واقعی».

«الحَسَنَةُ» هم به نعمتی که انسان در جان و تن و حالات انسانی خویش آنرا در می یابد و از آن مسرور می شود تعبیر شده است و- سیئه- ضدّ آن است، این دو لفظ از واژه های مشترکند، مثل کلمه حیوان- که بر انواع گوناگون مانند اسب و انسان و غیره واقع می شود.^۲ خداوند در قرآن کریم فرموده است: «وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»؛ و آنان را اگر خوشی و نعمتی فرا رسد گویند: این از جانب خداست،

۱-۳ مفهوم قرض الحسنه

واژه قرض الحسنه در شش آیه قرآن با پسوند حسنه و در یک مورد به صورت مطلق آمده است:

- «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً...»^۳؛ کیست که خدا را

قرض الحسنه دهد تا خدا بر او به چندین برابر بیفزاید؟

- «وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّكُفْرَنَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»^۴؛ و خدا را قرض نیکو دهید، در این

صورت گناهان شما بیامرزم.

^۱ آقابابایی، جایگاه قرض الحسنه در اندیشه ی اسلامی و تفکر رضوی، ص ۳.

^۲ راغب اصفهانی، همان، ج ۱، صص ۴۹۰-۴۹۱.

^۳ بقره: ۲۴۵.

^۴ مائده: ۱۲.

درخواست و سؤالی از شما نکرده، بدون درخواست به او می بخشید؟ حضرت فرمود: «اگر بعد از درخواست او چیزی به او بدهم، در این صورت نداده ام به او مگر قیمت چیزی را که از او گرفته ام و آن آبرویی است که در وقت درخواست از او می ریزد، رویی که در موقع عبادت به خاک می مالد برای پروردگار من و پروردگار خودش».^۱

در نتیجه حفظ کرامت انسانی و آبروی مومنان از مهم‌ترین مسائل تربیتی اجتماعی است که باید همگان به این امر اهتمام ورزند. کسانی که نیاز مالی دارند خود درگیر این مشکل مالی و رفع آن هستند و با قرض الحسنه و کمک های مالی می توانند این نیازمندی خود را رفع کنند، افراد در جامعه نیز با رعایت کرامت انسانی و حفظ آبرو، باری از دوش آنان بردارند تا هم جامعه به سمت خوبی و احسان پیشرفت کند و هم افراد نیازمند در جامعه سربلند باشند.

^۱ رضایی اصفهانی، مجموعه مقالات کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمومنین علی علیه السلام، ج ۱۲، ص ۴۱۱.

نتیجه گیری

قرض الحسنه که در واقع نوعی تعاون است در آیات و احادیث با واژه‌های انفاق، صدقه، زکات و ... آمده است. در قرض الحسنه هر فردی در تلاش است تا به دیگری کمک کند تا نیازهای مالی و مادی او را برطرف سازد. در این میان قرض الحسنه اثرات تربیتی فردی و اجتماعی را در پی دارد که در این مقاله با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است.

- اثرات تربیتی فردی قرض الحسنه که شامل تزکیه نفس، سخاوت و اصلاح سبک زندگی است که قرض الحسنه سبب تزکیه نفس می شود و انسان را از مفاسد اقتصادی دور نگه می دارد. سخاوت نیز راه مقابله با بخل است، هنگامی که افراد بخیل و خسیس هستند نمی توانند به دیگران انفاق کنند در نتیجه سبب خواهد شد که فقر در زندگی آنان گسترش یابد، اما با سخاوت و بخشش بی منت، افزایش مال نیز پیدا خواهند کرد. اصلاح سبک زندگی نیز همگان باید بتوانند در زندگی خود تغییرات به وجود آورند، قرض دهند و به قرض دار مهلت دهند.
- اثرات تربیتی اجتماعی قرض الحسنه که شامل صله رحم و تحریم و مبارزه با ربا است. صله رحم در واقع دید و بازدید از اقوام و خویشان و نزدیکان است که در صندوق های قرض الحسنه خانگی با رفت و آمد و اطلاع از وضعیت مالی یکدیگر برای رفع آن تلاش خواهند کرد. در نتیجه اگر هر فردی از مشکلات مالی و اقتصادی اقوام خود باخبر باشد و برای رفع آن از طریق قرض الحسنه اقدام کند ناخودآگاه جامعه به عدالت اقتصادی خواهد رسید و دیگر فقری در جامعه وجود نخواهد داشت. در تحریم و مبارزه با ربا و حفظ کرامت انسانی نیازمندان نیز با توجه به آیات الهی و احادیث مختلف اینگونه نتیجه گیری شده است که ربا همواره در برابر انفاق، صدقه و ... است، با ربا، هر گونه زشتی و فساد اقتصادی در جامعه رخ خواهد داد حال با قرض الحسنه نه تنها جامعه به رحمت و نعمات الهی خواهد رسید بلکه سبب رشد و توسعه نیز خواهد شد.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه مهدی الهی قمشه ای

۱. آقابابایی، مهدی، جایگاه قرض الحسنه در اندیشه‌ی اسلامی و تفکر رضوی، اصفهان: قائمیه، بی‌تا.
۲. ابراهیمی، محمد حسین، نظام اقتصاد اسلامی، قرض-ربا، قم: تأمینف ۱۳۷۱ش.
۳. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، بیروت، دارالحیاء التراث العربی، ۱۴۱۶ق.
۵. امیراصلانی، اسدالله، اندیشه های حضرت امام خمینی (ره) در مورد بانکداری، ربا، معاملات اسلامی و قرض الحسنه، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۷ش.
۶. امین زاده، محمرضا، فرهنگ تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: موسسه در راه حق، ۱۳۷۶ش.
۷. انصاریان، حسین، جلوه‌های رحمت الهی، تهران: پیام آزادی، ۱۳۸۰ش.
۸. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: پارسیان، چاپ اول، ۱۳۸۸ش.
۹. توکلی، محمد جواد، ساز و کار بانکداری اسلامی، قم: جامعه المصطفی (ص)، ۱۳۹۲ش.
۱۰. جزیری، عبدالرحمن، الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل بیت علیهم السلام، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ق.
۱۱. حسینی نیا، اقبال، وصال خویشان، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۵ش.
۱۲. خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیله، ج ۱، قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم، ۱۳۹۴ش.
۱۳. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، ج ۸، تهران: مجلس شورای ملی، ۱۳۷۵ش.
۱۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ترجمه: سید غلامرضا خسروی حسینی، تهران: انتشارات مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ش.

۱۵. رضایی اصفهانی، محمدعلی، مجموعه مقالات کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمومنین علی علیه السلام، ج ۱۲، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۸ ش.
۱۶. صانعی، مهدی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: انتشارات سناباد، ۱۳۷۸ ش.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، ترجمه علی کرمی، تهران: فراهانی، ۱۳۷۹ ش.
۱۸. عاقلی، لطفعلی، عوامل موثر بر اعطای تسهیلات قرض الحسنه در ایران، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره سی و هفتم، زمستان ۱۴۰۰ ش.
۱۹. عمید، حسن، فرهنگ جیبی عمید، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ ش.
۲۰. فرحزاد، حبیب الله، احسان راهی به سوی خوشبختی، قم: نشر عطش، ۱۳۹۵ ش.
۲۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۲۲. متوسل، محمود، پیام‌های قرآن برای جوانان، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۹۴ ش.
۲۳. محمدی ری شهری، محمد، حکمت نامه لقمان، قم: سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۶ ش.
۲۴. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، چ نوزدهم، تهران: صدرا، ۱۳۷۱ ش.
۲۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، تهران: ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ ش.
۲۶. مهرگان، نادر، خوش اخلاق، مهدی، اثر تسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران (با استفاده از شاخص سهم نسبی درآمدی دهک‌ها)، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، سال پنجم، شماره ۱۶، ۱۳۹۵ ش.
۲۷. ورام، مسعود بن عیسی، مجموعه ورام «آداب و اخلاق در اسلام»، مترجم: رضا عطایی، ج ۱، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ش.
۲۸. هادوی نیا، علی اصغر، نهاد قرض الحسنه و دولت اسلامی، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، سال هشتم، شماره ۲۷، ۱۳۹۸ ش.

